

HAMZA GÁBOR

A RÓMAI JOG SZEREPE A JOGÁSZKÉPZÉSBEN

DIE ROLLE DES RÖMISCHEN RECHTS IN DER JURISTENAUSBILDUNG. Im ersten Teil der Abhandlung behandelt der Verfasser dieser Studie die unterschiedlichen Interpretationen des Begriffs „römisches Recht“ (ius Romanum) im Mittelalter und in der Neuzeit. Er befaßt sich mit der Richtung „heutiges römisches Recht“ im Laufe des 19. Jahrhunderts. Es wird auch das Verhältnis zwischen dem römischen Recht und dem ius patrium im Zeitalter der großen Kodifikationen in Europa analysiert.

Im nächsten Teil des Aufsatzes gibt der Verfasser einen Überblick über die verschiedenen Formen des Unterrichtes des römischen Rechts in einer Anzahl der europäischen Staaten. Er unterstreicht die Bedeutung des Faches „Privatrechtsgeschichte der Neuzeit“ für den Unterricht des römischen Rechts in Deutschland. Des weiteren werden die unterschiedlichen Ansichten im Hinblick auf die Relevanz des Unterrichtes des römischen Rechts einer eingehenden Analyse unterzogen. Der Autor befaßt sich mit dem Projet Franco-italien des Contrats et des Obligations v. J. 1928 vom Aspekt seines römischrechtlichen Inhalts her.

Im letzten Teil der Abhandlung betont der Verfasser die Bedeutung des römischen Rechts für die Rechtsangleichung bzw. Rechtsvereinheitlichung in der Europäischen Gemeinschaft bzw. in der Europäischen Union (EU). Er hebt die Relevanz der verschiedenen römischrechtlichen Institute und Konstruktionen für die Dogmatik des modernen Zivilrechts bzw. Privatrechts hervor. Der Autor kommt zur Schlußfolgerung, dass das römische Recht im privatrechtlichen Bereich auch durch die Anwendung der allgemeinen Grundsätze (Prinzipien) des Rechts eine herausragende Rolle spielen kann, wobei jedoch dem Aspekt der Dekontextualisierung Rechnung getragen werden soll.

Das römische Recht spielt auch als tertium comparationis im Bereich der Rechtsvergleichung eine nicht zu unterschätzende Rolle. Die immer mehr wahrnehmbare Tendenz der Konvergenz der unterschiedlichen Rechtsordnungen fördert diese Rolle des römischen Rechts, wodurch auch dessen Gewicht in der Juristenausbildung erheblich zunimmt und auch in der Zukunft zunehmen wird.

1. A római jog (*ius Romanum*) jelentőségét a modern kor számára a művelt nem jogászok is nem ritkán szükségesnek tartják kiemelni. André Malraux szerint például „*Róma nem győzelmei és hódításai, hanem az általa megteremtett római jog révén méltó csodálatunkra, melynek legfontosabb princípiuma: pacta sunt servanda.*”¹ Róma jelentőségével az állami intézmények kiépítése területén és a jog körében maguk a rómaiak is tisztában voltak. Elegendő ebben az összefüggésben Marcus Tullius Ciceróra utalni, aki a *De re publicá*ban így fogalmaz: „*Bizonyára még sokkal szívesebben fogod mindezt felismerni – mondta Africanus –, ha látod, miként halad előre az állam és éri el úgymond természetes úton, természetes módon haladva a legjobb állapotot. Igen, éppen ezért fogod megállapítani, mennyire dicséretet érdemel az ösök bölcsessége, hogy sok minden olyan is, amit máshonnan*

¹ „Si Rome s'impose à notre admiration, ce n'est pas par ses triomphes et ses conquêtes, c'est par le droit romain qui fut son oeuvre, droit dont le premier principe s'écrit: pacta sunt servanda.”

vettek át, nálunk sokkal jobban alakult, mint ott, ahonnan származott és ahol először keletkezett. Arra a felismerésre fogsz jutni továbbá, hogy a római nép nem véletlenül, hanem bölcs tanács és fegyelem révén kovácsolódott össze, melynek során a szerencse mindamellett nem állt távol tőle” (*De re publica*, 2, 16, 30 [Hamza Gábor ford.]). Rómának ezzel, a különben hosszú történeti folyamatban realizálódó integrációs képességével² hozható összefüggésbe az, hogy az egész univerzummal válik azonossá. Közvetve már Titus Livius is utal arra, hogy Róma egy napon állama és joga közvetítésével univerzummá válik, ami már az első órában, a kezdet kezdetén előre látható volt.

2. Róma kivételes helyzete az állam és a jog intézményeinek területén döntően arra vezethető vissza, hogy az *Urbs* története során mindvégig szerves kapcsolatban állt az őt körülvevő világgal, attól nem különült el, hanem annak intézményeit – átalakítva és „jobbá téve” (Cicero-Africanus) – beépítette saját világába. Ezáltal vált képessé arra, hogy el tudja fogadtatni saját intézményeit az *orbis terrarum*mal, jóllehet azok nem csekély hányada maga is recipiált volt. Ez a szerves kölcsönhatás Róma és az *orbis terrarum* között szintén közrejátszott abban, hogy – mint erre az újabb irodalomban a jeles madridi romanista, Juan Iglesias utal³ – a római jog intézményeinek recipiálása (a recepció szót ezúttal legtágabb jelentésben használva) még évszázadokkal az *imperium Romanum* megszűnését követően is realitássá válhatott.⁴

A római jog realitás-jellege és humánus, az embert középpontba állító természete evidencia a római jogtudósok és általában a joggal kapcsolatban lévő rhétorok, filozófusok és politikusok számára. A római jogtudós Hermogenianus a jog humanista finalitására utal: „*Quum igitur hominum causa omne ius constitutum sit*” (D. I, 5, 2). A jogtudós Modestinus a jog – a római jog – és a közmegegyezés, a *consensus* kapcsolatát emeli ki: „*Ergo omne ius aut consensus fecit aut necessitas constituit aut firmavit consuetudo.*” Cicero szerint a jog fogalmával nem összeegyeztethető a másnak történő károkozás: „*Sed iustitiae primum munus est, ut ne cui quis noceat.*” (*De officiis*, 1, 7, 20) és „*Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius praestetur inscientia*” (*De officiis*, 3, 17, 72). A jogtudós Ulpianus a természetet (*natura*) tekinti a jog elvének és Gaiusszal (I, 158) összhangban így fogalmaz: „... *quia civilis ratio civilia quidem iura corrumpere potest, naturalia vero non potest*” (D. I, 1, 6 pr.). A jog humánus jellege jut kifejezésre a jog és az *utilitas publica* összekapcsolásában Papinianusnál (Pap. D. 1, 1, 7, 1). Az *utilitas publicával* áll kapcsolatban a joggal való visszaélés tilalma is, amit különösen szemléletesen fogalmaz meg a jogtudós Gaius (I, 153): „*male enim nostro iure uti non debemus*”, és a iustinianusi

² Ebből (is) következik az, hogy a szónoknak a történelmet az idegen államok és Róma történetét egyaránt ismernie kell. Ezt a követelményt Cicero az *Orator*ban fogalmazta meg (*Orator* 34, 120).

³ Juan IGLESIAS SANTOS, *Espíritu del derecho romano*, (Madrid, 1983), 81–82.

⁴ A római jog szerepét, jelenlétét a modern, 20. századi jogban hangsúlyozza a svájci romanista Carl Ott. Így fogalmaz igen szemléletesen: „*Le romanisme a laissé partout des alluvions; elles sont singulièrement visibles dans le domaine des institutions. Le droit romain nous environne; il se mêle à nos gestes familiers...*” Lásd Carl OTT, „L'enseignement du droit romain”. in *Mélanges G. Sauser-Hall*, (Neuchâtel, 1952), 14.

Institutiókban (I, 8, 2) található regula: „*Expedit enim reipublicae, ne quis sua re male utatur.*”

3. A római jogi szekunderirodalomban ma is vitatott kérdés, hogy mit kell értenünk a római jog fogalma alatt. A római jog értelmezhető úgy, mint egy, a XII táblás törvénytől a iustinianusi kodifikációig fejlődő és Iustinianus által egységes rendszerbe foglalt „kodifikált” jogrendszer (problematikus természetesen az, hogy a „kodifikáció” *terminus technicus* mennyiben alkalmazható a kompilátorok tevékenységére).⁵

Római jog alatt értendő azonban a iustinianusi kodifikáció (joganyag) alapján a középkorban a glossátorok és a kommentátorok, majd a humanisták s az *usus modernus Pandectarum* képviselői által kialakított általános európai érvényű jog (*ius commune Europaeum*)⁶ is. Joggal vetődik fel a posztklasszikus kori római jog kapcsán a klasszikus római jog kontinuitásának kérdése. Az újabb irodalomban uralkodónak tekinthető az a nézet, mely szerint a posztklasszikus kori római jog nem azonosítható valamiféle „dekadens” joggal, hanem sokkal inkább előzménye a középkorban „feltámadt” *ius Romanum*nak.⁷

Végül pedig római jognak tekinthetjük a 19. században a pandektisták, a pandektajog, illetve a pandektatudomány (*Pandektenrecht, Pandektenwissenschaft*) képviselői által kialakított ún. *heutiges römisches Recht* anyagát is.⁸ Nyilvánvalóan kétségtelen az, hogy a klasszikus római jog és a 19. századi pandektisztika között már csupán a különböző történelmi körülményekből adódóan is jelentős különbségek mutatkoznak. Buckland és McNair joggal írják, hogy a Kr. u. 3. században alkotó római jogtudós Papinianus és a Bernhard Windscheid követte módszer között nem sok kapcsolat mutatható ki.⁹

Vitán felül áll például az, hogy a *Willenstheorie*, amely áthatja az általános részt, Immanuel Kant tanaiban gyökerezik. Kétségtelen ugyanakkor az, hogy az akarati doktrínának vannak római jogi előzményei.¹⁰ Fontos követelmény továbbá az, hogy tisztában legyen a kutató a római jog többretegű természetével.¹¹

Figyelemmel arra, hogy a Gustav Hugo, Georg Arnold Heise, Christian Friedrich Mühlenbruch, Friedrich Carl von Savigny, Georg Friedrich Puchta és Bernhard

⁵ Lásd Gábor HAMZA, *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römisch-rechtliche Tradition*, (Budapest, 2009), 48.

⁶ Salvatore RICCOBONO, Jr., *Profilo storico del diritto privato romano*, (Palermo, 1979), 5–6.

⁷ Lásd Juan IGLESIAS, „Sentido histórico del Derecho Romano”, in *Studi in onore di B. Biondi*, II., (Milano, 1965), 380–381.

⁸ A *heutiges römisches Recht* kifejezés – igaz, a római mellett a „holland” jelzővel kiegészítve – ma is használatos a Dél-Afrikai Köztársaságban (*hedendaagse romeins-hollandse reg*). A „mai római-holland jogra” utal címében és tartalmában az 1937-ben alapított *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg*.

⁹ Lásd: W. W. BUCKLAND és Arnold D. McNAIR, *Roman Law and Common Law: A Comparison in Outline*, (Cambridge, 1936).

¹⁰ Lásd HAMZA Gábor, *Az ügyleti képviselő: Dogmatikai és elméleti vizsgálatok az antik jogoktól napjainkig*, (Budapest, 1982), 138–141.

¹¹ Lásd Augustin DIAZ BIALET, „La crisis del derecho y la crisis del derecho Romano”, in *Studi giuridici in memoria di F. Vassalli*, I., (Torino, 1960), 550–555.

Windscheid – csupán néhány jogtudóst említve – által ún. pandektakönyvbe (*Pandektenlehrbuch*) foglalt *heutiges römisches Recht* (*ius Romanum hodiernum*) hatása nem korlátozódott Németországra, hanem egész Európában – beleértve Angliát, a skandináv országokat és Oroszországot is – ismert, sőt nem egyszer alkalmazott jog volt, ez a római jogi hagyományokra épülő, azokban gyökerező jog *ius commune Europaeum*nak is tekinthető.¹²

Utalnunk kell azonban arra, hogy a *ius commune Europaeum*nak tekintett római jog alatt csak a római magánjogot értették, mivel a római *ius publicum* ilyen univerzális érvényességgel a Szent Római Birodalom (*Sacrum Romanum Imperium, Heiliges Römisches Reich*) területén kívül nem rendelkezett.

4. A római jog oktatásának legitim volta az európai egyetemeken egészen addig kétségtelen volt, míg meg nem jelent önálló tárgyként a tanrendben a nemzeti jog, a *ius patrium*. Németországban Christian Thomasius (1655–1728), a „német felvilágosodás atyja” a hallei egyetemen 1705-es években kezdett el előadásokat, kurzust tartani a német magánjogról.¹³ A természetjogi irányzat kiemelkedő képviselője már csaknem két évtizeddel korábban tartott előadást német nyelven, igaz, nem a jogi karon. Thomasius első ízben 1687-ben hirdetett előadást német nyelven a spanyol moralistáról, Balthasar Graciánról, akinek az életbölcsestéségről írt regulái – pontosabban azok értelmezése – arra voltak hivatottak, hogy a fiatal jogászokat tapasztalt, világban járatos emberekké formálják. Ugyanezt tette 1707-tel kezdődően Wittenbergben tanítványa, Georg Bayer (1665–1714) is.

A lipcsei egyetemen már 1702-ben volt *ordinarius*a a *ius Saxonicum*nak – igaz, ez a professzor egyúttal a pandektajogot is előadta. Kielben 1712-től tanította külön egyetemi tanár a *ius patrium et statutarium*ot, a tübingeni egyetemen pedig 1720-szal kezdődően önálló katedrája volt a württembergi jognak.¹⁴ Franciaországban már évtizedekkel korábban, 1679-ben létrejött XIV. Lajos kezdeményezésére a francia magánjog oktatására hivatott tanszék a Sorbonne-on.¹⁵ Itáliában is voltak tervek a jogi karok *curriculum*ának reformjával kapcsolatosan a helyi jog oktatásának bevezetésére. Padovában pl. felvetődött a *gius veneto* oktatása iránti igény a 18. század elején.¹⁶

¹² Lásd HAMZA Gábor, *Az európai magánjog fejlődése: A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*, (Budapest: 2002), 99–105.

¹³ Lásd Gernot KOCHER, *Privatrechtsentwicklung und Rechtswissenschaft in Österreich*, (Wien-Köln, 1989), 46.

¹⁴ Vö. H. PETER, „Die juristischen Fächer und ihre Lehrfächer in historischer Sicht”. *Juristische Schulung* 6 (1966): 15.

¹⁵ XIV. Lajos, aki százada Iustinianusa kíván lenni, Saint-Germain-en-Laye-ben kibocsátott *edictum*ában a kizárólag a kánonjogot oktató *Faculté de Décret*-t *Faculté des droits*-vá alakítja át. E reform alapján a múlttól eltérően a kánonjog mellett a római jogot és a francia jogot is oktatják. A reform hatékony voltát hivatottak biztosítani az uralkodó által kinevezett *professeurs royaux*. Az irodalomból lásd M. LEMASNE-DESJOBERT, *La Faculté de droit de Paris aux XVIIe et XVIIIe siècles*, (Paris, 1966), 132. skk.

¹⁶ Ez a terv azonban végül is nem válik valóra. Lásd Helmut COING, „Das juristische Vorlesungsprogramm der Universität Padova im XVII. und XVIII. Jahrhundert”. in *Studi in onore di E. Volterra*, IV., (Milano, 1971), 179–185.

Angliában jóval később, a 18. század második felében (Oxfordban 1760 körül, Cambridge-ben 1780 táján) jöttek létre az első önálló tanszékek (*chairs*) az angol jog (*common law*) oktatása céljából. Svédországban, az uppsalai egyetemen 1620-tól, Spanyolországban 1741-től,¹⁷ Portugáliában pedig 1772-től oktatják a nemzeti jogot. Magyarországon a nagyszombati egyetem 1667-ben alapított jogi karán már kezdettől fogva oktatták a római jog mellett a *ius patriumot* is.¹⁸ A „nemzeti”, (még) nem kodifikált magánjog oktatásának megjelenésével Európa-szerte megtört a római jog privilegizált helyzete a magánjog oktatásában és – tegyük hozzá – művelésében.

5. A római magánjog oktatását illetően is igen jelentős az a tény, hogy a 18. század második felével kezdődően mind több európai állam kodifikálja magánjogát. Az alábbi jelentős törvénykönyveket kell megemlíteni, korántsem a teljes felsorolás igényével: Bajorországban a *Codex Maximilianeus Bavaricus civilis* (1756),¹⁹ a porosz területeken az *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten* (1794); a francia *Code civil* 1804-ben és az osztrák *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (1811); az itáliai államok többnyire francia mintát követő magánjogi kódexei,²⁰ – ide tartoznak a nápolyi *Leggi civili* (1820), a pármái *Codice Albertino* (1838), melyet 1848-ban Szardínián, 1861-ben pedig Marche és Umbria tartományban is hatályba léptettek – és a modenai *Codice civile* (1851) – majd az egységes Olaszország *Codice civile*je 1865-ből;²¹ a portugál és a spanyol polgári törvénykönyvek 1867-ből, illetve 1889-ből, a szász *Bürgerliches Gesetzbuch für das Königreich Sachsen* (1863), a svájci kötelmi jogi törvény (1881), a német birodalmi *Bürgerliches Gesetzbuch* (1896), a svájci *Zivilgesetzbuch* (1907), sőt ide sorolhatjuk még az 1917-es *Codex iuris canonici*t is.²²

¹⁷ A spanyolországi jogi karok tanrendjében a római jog az 1741. november 22-én kibocsátott királyi rendeletet (*Real Orden*), amely a *derecho patrio* oktatását rendeli el, követően is megőrzi monopolhelyzetét. Lásd Luis RODRÍGUEZ ENNES, „La ruptura del monopolio de la enseñanza del derecho romano en las universidades españolas del siglo VIII”. *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité* 43 (1996): 384.

¹⁸ HAMZA GÁBOR, „A római jog oktatásának és művelésének történetéhez egyetemünkön”. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 26 (1984): 30.

¹⁹ A bajor magánjogi kódex atyja, a *legislator Bavariae*nek tekintett Kreittmayr (1705–1790) e kódexhez fűzött megjegyzéseiben (*Anmerkungen*) a római jogot, mely korábban *ius commune et universale*-ként érvényesült, a kódex hatálybalépését követően csupán szubszidiáriusan hatályosuló jognak tekinti. Vö. Hans SCHLOSSER, „Der Gesetzgeber Kreittmayr und die Aufklärung in Kurbayern”. in *Wiguläus Xaver Aloys Freiherr von Kreittmayr 1705–1790. Ein Leben für Recht, Staat und Politik. Festschrift zum 200. Todestag*, (München, 1991), 25–26.

²⁰ A francia *Code civil* az Itáliai Királyságban 1805. június 5-én lépett hatályba. A napóleoni hódítás idején így a *Code civil* Itáliában közvetlenül is hatályban volt.

²¹ A *Code civil* itáliai hatására nézve lásd Guido ASTUTI, *Il «Code Napoléon» in Italia e la sua influenza sui codici degli stati italiani successori*, (Milano, 1973).

²² A római jog és a modern kodifikációk kapcsolatára nézve a hazai irodalomból lásd FÖLDI András és HAMZA GÁBOR, *A római jog története és intézményei*, (Budapest, 2018²²), 111–125.

A magánjog anyagának kódexbe foglalását – melynek során kétségtelen az erős római jogi hatás²³ – követően a legtöbb országban felvetődik az a kérdés, hogy mennyiben indokolt a római jog autonóm tárgyként való további oktatása.

6. A római jog (magánjog) oktatása szempontjából próbatételt jelent az állam hivatalos ideológiája is. Szovjet-Oroszországban 1917-et követően felvetődik az a kérdés, hogy mennyiben indokolt a „*rabszolgatartó római állam*” jogának oktatása egy „*szocialista országban*.” Ugyanez a kérdés jelentkezik a többi európai szocialista országban 1949/50 után. Németországban az 1935-ös, tehát a nemzeti szocialista *Machtergreifungot* mintegy két évvel követő tanterv-reform (tantárgyprogram-reform, *Studienreform*) – amelynek előkészítésében, Carl Schmitt²⁴ vállalt döntő részt²⁵ – ahhoz vezetett, hogy a *Römische Rechtsgeschichte* című tárgy *Antike Rechtsgeschichtévé* változott.²⁶ Politikailag motivált ideológiai alapja volt annak is, hogy a *Deutsche Rechtsgeschichte* 1935-öt követően *Germanische Rechtsgeschichtévé* vált.

Tartalmilag azonban ez a reform nem érintette sem a római jog – pontosabban a római jogtörténet – sem pedig a német jogtörténet oktatását. Sajátos módon máig ható újítása ennek az egyébként a nemzetiszocialista ideológia iránt elkötelezett német jogtörténész, Karl August Eckhardt (1901–1979)²⁷ nevéhez fűződő reformnak a *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit* című tárgy bevezetése, amelynek oktatása és tudományos művelése a II. világháborút követően mutatkozik gyümölcsözőnek. A római jog oktatása vonatkozásában azért van jelentősége ennek a diszciplínának, mert azon belül a római jog továbbélése kiemelt szerepet kap, és szoros kapcsolatban áll a tárgyat oktató kutatási területétől is függően a római joggal.

Az 1935. január 18-án kihirdetett, nemzeti szocialista ideológiához szorosan kötődő reform a *Geschichte, Volk, Stände, Staat, Rechtsverkehr, Rechtsschutz, außerstaatliches Recht, Rechtsphilosophie* és *Wirtschaftswissenschaft* elnevezésű tantárgycsoportokkal váltja fel a *Grundlagen, Rechtsgeschichte, Rechtsphilosophie, Zivilrecht, Strafrecht* és *Öffentliches*

²³ Erre az erős római jogi hatásra mutat rá Katarzyna SÓJKA-ZIELINSKA, „Le droit romain et l'idée de codification du droit privé au siècle des Lumières”, in *Le droit romain et sa réception en Europe*, (Varsovie, 1978), 181–194.

²⁴ Carl Schmitt és az ún. Harmadik Birodalom (*Drittes Reich*) – amely minden vonatkozásban történetietlen kifejezés a nemzetiszocialista Németország megjelölésére – kapcsolatára nézve lásd Bernd RÜTHER, *Carl Schmitt im Dritten Reich. Wissenschaft als Zeitgeistverstärkung*, (München, 1989) és HAMZA GÁBOR, „A »Harmadik Birodalom« eszméje a német filozófiai és politikai gondolkodásban”, *Magyar Tudomány* 44 (1999): 779–787.

²⁵ Carl Schmitt vezette a Bund Nationalsozialistischer Deutscher Juristen által 1934. december 20–21-én Berlinben rendezett, a jogászképzés reformjával foglalkozó, a felsőoktatásban tevékenykedő tanárok részvételével lezajló konferenciát, amelyen Hans Frank birodalmi miniszter elnökölt.

²⁶ Lásd Erich GENZMER, „Was heisst und zu welchem Ende studiert man antike Rechtsgeschichte?” in *Zeitschrift der Akademie für deutsches Recht* (1936): 403–408.

²⁷ Lásd Hermann NEHLSSEN: „Karl August Eckhardt”. in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung* 104 (1987): 504–505.

Recht címszó alatt összefoglalt diszciplína-csoportokat. Az újkori magánjogtörténet a *Geschichte* tantárgy-csoport része.²⁸

7. A továbbiakban tekintsünk át néhány olyan érvet, amely a római jog, elsősorban a római magánjog „*tértől és időtől független*” oktatása – amelytől persze elválaszthatatlan a tudományos igényű művelés – mellett szól. A nagy német polihisztor, Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) a római jogot, szemben a *heimisch-deutsches Recht*tel, racionális jogrendszernek tekintette, amely nem ismeri például az istenítéleti tűzpróbát. A racionális római jog ezért lehet alapja a kodifikált jognak. A római jogból és kánonjogból Altdorfban promoveált Leibniznél a *Corpus iuris reconcinatum* bázisát a római jog intézményei és konstrukciói alkotják. A racionális rendszer indokolja oktatását és művelését is.²⁹ A római jog kulcsszerepet játszik a jogi oktatás és a jogtudomány átfo-gó racionális rendszerének tervezetét tartalmazó *Nova methodus discendae docendaeque jurisprudentiae*ben (1667).³⁰

Sir Henry Sumner Maine a római jog ismeretének szükségességét a jogösszehasonlítás oldaláról vizsgálja. Nézete szerint a római jogot nem azért kell ismerni, mert az a múlt-ban az angol joggal közös vonásokat mutatott, hanem azért, mert a jövőben a két jog egyre közelebb kerül majd egymáshoz. Maine nem tagadja ugyanakkor a *historical connection* létét a római *iurisprudentia* és az angol *jurisprudence* között.³¹

Ernst Viktor Nordling 1867-ben tartott előadásában a római jog oktatásának szükségessége mellett annak jogi enciklopédia jellegét hozza fel. A római jog a skandináv jog-tudós szerint a diákoknak kitűnő, felülbírálhatatlan analógia- és érvrendszert szolgáltat. Nordling e gondolatának csírái Friedrich Carl von Savigny *Marburger Methodenlehre* című művében fedezhetők fel. A francia *Code civil* egyik – Jacques de Maleville melletti –

²⁸ Nem kívánunk itt foglalkozni a germanisták római jog ellen intézett támadásának kérdésével, mely jó másfél száz esztendős múltra tekint vissza. Az 1830-as években kezdődő küzdelem valójában a *Volksrecht* és a *Juristenrecht* párviadala, mely lényegét tekintve a polgárnak az államhoz fűződő közvetlen kapcsolatát illető polémia. Lásd Franz WIEACKER, „Die Bedeutung des römischen Rechts für die Rechtsausbildung in der Gegenwart”. *Romanitas* (1971): 210. A germanista Georg Beseler 1835-ben tartott tanári székfoglaló előadásában, mely 1836-ban Baselben nyomtatásban is megjelenik (*Ueber die Stellung des römischen Rechts zu dem nationalen Recht der germanischen Völker*) és 1843-ban Lipszében kiadott könyvében (*Volksrecht und Juristenrecht*) fejt ki a recipiált római joggal kapcsolatos kritikáját. Vö. Richard GAMAUF, „Die Kritik am Römischen Recht im 19. und 20. Jahrhundert”. *Orbis Iuris Romani* 2 (1996): 38–42.

²⁹ Erről lásd Fritz STURM, *Das römische Recht in der Sicht von Gottfried Wilhelm Leibniz*, (Tübingen, 1968). Vö. még: Gustav VON HARTMANN, „Leibniz als Jurist und Rechtsphilosoph”, in *Festgabe für R. von Jhering*, (Göttingen, 1892), 16–18.

³⁰ Lásd Arno BUSCHMANN, „Enzyklopädie und Jurisprudenz”, *Archiv für Kulturgeschichte* 51 (1969): 301–305.

³¹ Henry Sumner MAINE, *Roman Law and Legal Education: Cambridge Essays*, (London, 1856). A római jognak Maine tudományos munkásságában elfoglalt helyére nézve a hazai irodalomból lásd HAMZA Gábor, „Maine és a 19. század európai jogtudománya”, in *Jogtörténeti előadások II.*, (Budapest, 1990), 187–191. és Uő., „Utószó”, in H. S. Maine, *Az ősi jog*, (Budapest, 1997), 225.

romanista szerzője, Jean-Étienne-Marie Portalis szerint a római jog oktatása azért feltétlenül szükséges, mert annak általános elvei a jogászképzés alapját képezik.³²

8. A római jog oktatása, pontosabban oktatásának formája – gondolunk itt az intézményekre – paradigmátikus jelentőségű a „nemzeti jogok” oktatása és szisztematikus bemutatása szempontjából. A 17. és a 18. századból származó, a *ius patriumot* rendszerbe foglaló tankönyvek Franciaországban csakúgy,³³ mint Angliában, s Németországban éppúgy, mint a skandináv országokban a római jogban kialakult intézmény-rendszerre épülnek. A római jog, pontosabban annak intézményi alkotják a „nemzeti jogok” kereteit.³⁴ Ez újabb érv – nézetünk szerint – a római jog oktatása mellett, ezúttal történeti perspektívában, a nemzeti jog(ok) oktatásának korában is. A prototípust a *ius Germanicum*, a *derecho español*, a *droit français*, a *gius veneto*, a *ius Neapolitanum*, a *ius civile Helveticum* és a *Swenska iurisprudencia civilis* számára egyaránt a *ius Romanum* intézményi jelenti. Önálló tanulmány tárgya lehetne annak elemzése, hogy a római jog e prototípus-szerepe a 21. században milyen módon és mértékben érvényesül. Az eltérések az egyes országok viszonylatában nézetünk szerint még századunkban is visszavehetőek, legalábbis részben, a római jog recepciójában (a teljes körű recepciót a *receptio in globo*, illetve a *receptio in complexu* jelenti) mutatkozó különbségekre.³⁵

A római jogi alapokon nyugvó pandekta-tankönyvek, illetve a történeti jogi iskola, majd a pandektisztika révén a római jog – igaz, áttételesen – Angliában is bizonyos mértékig alapjait alkotja a 19. századdal kezdődően a nemzeti jogrendszer rendszerbe foglalásának. John Austin révén a történeti jogi iskola ideái válnak ismertté, bár azok „recepciójáról” túlzás volna beszélni. Ferdinand Mackeldey pandekta-tankönyvének angol fordítása révén a pandektisztika a jogászképzésben is bizonyos szerephez jut.³⁶ Ezáltal kétségtelenül erősödik a *civil law* oktatásban betöltött pozíciója is.

9. Az egységesülő Európában a jogászképzésben döntő szerephez juthat a természetjogban is gyökerező – mint erre Marcus Tullius Cicero mutatott rá („*Omni in re consensio omnium gentium lex natura putanda est*”) a különböző népek közös jogát,

³² „L'étude de ce droit [ti. a római jog - H.G.] fournit à l'esprit ces idées générales qui constituent la base de l'éducation juridique.”

³³ A római jog franciaországi hatására nézve lásd összefoglalóan Jean GAUDEMET, „Observations générales sur l'influence du droit romain en France”, *Romanitas* (1965): 102–129.

³⁴ A római jog érvényesülésének alapja a 18. században nem ugyanaz Itáliában, Franciaországban és Németországban. Lásd Klaus LUIG, „Der Geltungsgrund des römischen Rechts in Italien, Frankreich und Deutschland”, in *La formazione storica del diritto moderno in Europa*, II., (Firenze, 1977), 819–845.

³⁵ A római jog recepciójában mutatkozó eltéréseket is modellszerűen mutatja be GAUDEMET. Lásd Jean GAUDEMET, „Les modalités de réception du droit à la lumière de l'histoire comparative”, in *Le nuove frontiere del diritto e il problema dell'unificazione*, I. (Milano, 1979), 411–450.

³⁶ Lásd Enid CAMPBELL, „German influences in English legal education and jurisprudence in the 19th century”, *University of Western Australia Annual Law Review* 4 (1959): 360–363.; Peter STEIN, „Legal Theory and the Reform of Legal Education in Mid-Nineteenth Century England”, in *L'Educazione giuridica. II. Profili storici dell'educazione giuridica*, (Perugia, 1979), 185–206.

gyökerét keresve – római jog két területen is. Az egyik területet a jogegységesítés jelenti, a másikat pedig a tendenciaszerűen a konvergencia irányában haladó ún. „*consuetudo iudicandi totius orbis*”, melynek hagyománya a nemzeti kodifikációk korában sajnos megszakadt. Századunkban különösen jelentős az 1928-ban végleges változatban elfogadott Francia-Olasz Kötelmi és Szerződési Jogi Tervezet (*Projet Franco-Italien des Contrats et des Obligations*), melynek megalkotásánál a római jog különösen nagy szerepet játszott.³⁷

A római jogász Vittorio Scialoja (1856–1933) vetette fel még 1916-ban a különböző nemzetek joga egységesítésének kérdését. 1916. október 30-án Olaszországban létre is jön a „baráti nemzetek” törvényhozásának egységesítését előmozdító olasz nemzeti bizottság, amelynek tagjai együttműködésre a francia jogászokat kérik fel. Ferdinand Larnaude vezetésével igen rövid időn belül létre is jön a francia nemzeti bizottság. Az olasz és a francia nemzeti bizottság együttműködésének eredményeként 1927 októberében kerül közzétételre a *Tervezet*.³⁸ A Tervezetet kísérő jelentés elkészítésében olasz részről A. Ascoli, R. de Ruggiero és A. Azra, francia részről H. Capitant, A. Colin és G. Ripert működtek közre.³⁹ A 739 szakaszból álló *Tervezet* paradigmája a nemzetközi összefogás eredményeként születő, az *esprit traditionnel*nek tükröző (Georges Ripert megfogalmazása),⁴⁰ a római kötelmi jogot a szerkesztésnél jelentős mértékben figyelembevevő magánjogi kodifikációnak. Említést érdemel, hogy a tudományos pályán romanistaként induló Alfredo Ascoli (1863–1942) a *Tervezetet* a *diritto comune* rekonstrukciója egyik fázisának tekinti és alkalmazását, hatályát – az eredeti, még az I. világháború idejéből származó elképzeléssel szemben – nem csak a „baráti nemzetek” körére szűkíti.⁴¹

10. Az Európai Közösség Európa Parlamentjének 1989. május 26-án elfogadott határozata (Amtsblatt C 158/400) felszólította a tagállamokat, hogy törekedjenek magánjoguk (polgári és kereskedelmi joguk) egységesítésére.⁴² Az EK e határozat értelmében bizottságot létesített, melynek feladata az ezt elősegítő tervezet, illetve tervezetek

³⁷ Lásd Gábor HAMZA, *Le développement du droit privé européen: Le rôle de la tradition romaniste dans la formation du droit privé romain*. Budapest, 2005. 6–10.

³⁸ Ferdinand LARNAUDE, *Rapport à M. le Garde des Sceaux sur l'unification législative*, (Paris, 1928).

³⁹ Lásd Pierre C. VIFOREANU, *Contribution à l'étude du contrat dans le Projet Franco-Italien et en droit comparé: Formations et éléments du contrat*, (Paris, 1935), 4–5.

⁴⁰ Ripert így fogalmaz a Viforeanu monográfiáját bemutató előszóban: „D'une façon très générale, la délégation italienne, dans laquelle figuraient des romanistes, représentait plutôt l'état d'esprit traditionnel, cependant que la délégation française voulait faire une plus large place aux solutions acquises dans notre jurisprudence moderne.” Georges RIPERT, „Préface”, in VIFOREANU, *Contribution...*, IV–V.

⁴¹ Ascoli Pisában Filippo Serafini tanítványa. Monográfiája jelenik meg *Le origini dell'ipoteca e l'interdetto Salviano* (1887) és *Lex Cincia* (1893) címmel. Lásd Giuseppe OSTI, „Alfredo Ascoli (1863–1942)”, *Rivista di diritto civile* 35 (1943): 1–4.

⁴² A magánjog területén folyó jogegységesítés antik előzményeire nézve is lásd Fulvio MAROI, *Tendenze antiche e recenti verso l'unificazione internazionale del diritto privato*, (Roma, 1933), 7–8. és 15. Theophrastos lényegében ugyancsak jogegységesítés célját szolgáló *Peri nomónjának* jelentőségére nézve lásd HAMZA Gábor, *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*, (Budapest, 1998), 17–20.

kidolgozása.⁴³ 1994-ben az Európai Közösség Európa Parlamentje 1994. április 27-én kelt határozati javaslata ismét felszólítja az EK tagállamait arra, hogy a belső piac kiépítése érdekében egységesítsék magánjoguk bizonyos területeit. Utalunk arra, hogy csaknem egy évtizeddel az 1989-es határozatot megelőzően, 1980-ban megalakult a koppenhágai Ole Lando professzor vezette, magát *Commission on European Contract Law*-nak nevező munkacsoport, amely az Európai Közösség támogatásával az európai szerződési jog elveinek kidolgozására vállalkozott.⁴⁴

Giuseppe Gandolfi paviai professzor pedig, akinek igen jelentős római jogi munkássága is, egy nem kis hányadban római jogászokat (így pl. Peter Stein cambridge-i professzort is) magában foglaló nemzetközi akadémia vezetőjeként, melynek keretében működik a *Groupe d'étude pour le droit européen commun* (GEDEC), egy európai szerződési jogot tartalmazó kódex megszövegezésén munkálkodik.⁴⁵ A kódex-tervezet alapját, az 1942-es olasz *Codice civile* negyedik könyve (*Libro Quarto*) képezi. Voltak és vannak természetesen ellenzői is a jogegységesítésnek. Így például Peter Ulmer heidelbergi professzor kifejezetten szkeptikus az EK tagállamok vonatkozásában szorgalmazott jogegységesítéssel⁴⁶ kapcsolatban. Mintha csak a Thibaut és Savigny között lezajló, a kodifikációt illető vita tanúi volnánk – igaz, az 1810-es évektől lényegesen különböző történelmi feltételek mellett.

11. S bár kétségtelenül nem dőlt még el, hogy Európának jelenleg szüksége van-e egyáltalán valamiféle egységes jogra, mégis nyilvánvaló, hogy a jogegységesítés a polgári (magánjogi) törvényhozás területén perspektivikusan valamilyen formában – ha nem is minden területen egyforma mértékben – elkerülhetetlen. Kérdéses a jogegységesítés megvalósításának konkrét útja. Ez öltheti rendelet, irányelv formáját éppúgy, mint ahogy realizálható *egyeztetett* nemzeti törvényhozás útján is.⁴⁷ A jogegységesítésre irányuló, tendenciaszerűen mutatkozó törekvésnek nem mond ellent az, hogy 1970-ben nem sikerült elfogadni az Anglia és Skócia számára egyaránt kötelező, egységes *Law of Contracts*-et.⁴⁸

A római jog szerepe, amely történetileg az európai jogegység alapját alkotja, döntő lesz ebben a kétségtelenül hosszú folyamatban.⁴⁹ A római jog érvényesülését segítő kö-

⁴³ Lásd Bernhard GROSSFELD és Karen BILDA, „Europäische Rechtsangleichung”, *Zeitschrift für Rechtsvergleichung, Internationales Privatrecht und Europarecht* 33 (1992): 426.

⁴⁴ Lásd Ole LANDO, „Principles of European Contract Law”, *Rebels Zeitschrift* 56 (1992): 261–273.

⁴⁵ Lásd Gábor HAMZA, *Origine e sviluppo degli ordinamenti giusprivatistici moderni in base alla tradizione del diritto romano*, (Santiago de Compostela, 2013), 16–18.

⁴⁶ Lásd Peter ULMER, „Vom deutschen zum europäischen Privatrecht”, *Juristenzeitung* (1992): 1–8.

⁴⁷ Lásd Oliver REMIEN, „Rechtseinheit ohne Einheitsgesetz?” *Rebels Zeitschrift* 56 (1992): 300. és Uő., „Illusion und Realität eines europäischen Privatrechts”. *Juristenzeitung* (1992): 277–284. és Rolf HERBER, „Deutsche Zivilrechtskodifikation und internationale Rechtsvereinheitlichung”, in *Rechtsdogmatik und Rechtspolitik*, (Berlin, 1990), 269.

⁴⁸ Lásd Winfried TILMANN, „Kodifikation der Privatrechts in der Gemeinschaft”. in *Für Recht und Staat. Festschrift für H. Helmrich zum 60. Geburtstag*, (München, 1994), 441.

⁴⁹ Rolf KNÜTEL, „Rechtseinheit in Europa und römisches Recht”, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 2 (1994) 244–266.

rülmény, hogy európai viszonylatban még ma is alkalmazott jogelv a privátautonómia és a szerződési szabadság.⁵⁰ Kétségtelen ugyanakkor az, hogy ezek a római jogban gyökerező jogi *principiumok* bizonyos területeken viszonylagos jelentőségűvé válnak, erősen relativizálódnak. Ez a helyzet például a fogyasztóvédelem körében. A polgári jogi forgalom gyengébb pozícióban lévő résztvevőjének, a fogyasztónak hangsúlyozott és erősebben kiépített jogi védelme kétségtelenül relativizálja a privátautonómia és a szerződési szabadság elvét egy adott magánjogi rendszeren belül. A közösségi jog ugyanis indukál bizonyos, a szerződési szabadságot veszélyeztető tendenciát.

Ugyancsak döntő szerepet tölthet be nézetünk szerint a római jog az egységes, vagy legalábbis tendenciaszerűen egységes európai joggyakorlatban, pontosabban annak kialakításában. A *ius commune* korában Európa-szerte egységes „jogi munkastílus”, ún. *stilus curiae* érvényesült, éppen a jogászok *lingua francája*, a római jog révén. Az egységes *stilus curiae* a jogrendszerek „nemzetivé” válását követően vált a múlt részévé. Az ismét nemzetközivé váló jogászképzés, amelynek integráns részét alkotja, alkothatja a római jog oktatása, a *stilus curiae* harmonizálását eredményezheti.⁵¹

12. A továbbiakban tekintsük át röviden a római jog kontinensünk nyugati felében megvalósuló oktatásának főbb formáit. Olaszországban az egység megszületését követően a római jog oktatásának formáit az alábbi autonóm diszciplinák jelentik: *Istituzioni di diritto romano*, *Storia del diritto romano*, *Diritto romano*, *Esegesi delle fonti del diritto romano*. Ezek közül legalább egy diszciplína kötelezően felveendő, bár vannak karok (pl. Nápoly), ahol ma is két római jogi tárgy, az *Istituzioni* és a *Storia* felvétele kötelező. A felsőbb évfolyamon oktatott *Diritto romano* ún. monografikus kurzus (*corso monografico*). Több egyetemen a fakultatív *Esegesi* mellett további fakultatív romanisztikai, vagy legalábbis a római joggal szoros kapcsolatban álló stúdiumok – így például *Papirologia giuridica*, *Diritto bizantino* stb. – szintén a tanterv részét alkotják.⁵²

Németországban a római jogi tárgyak az alábbiak: *Römische Rechtsgeschichte*, *Römisches Privatrecht* és *Römischrechtliche Quellenexegese*. Ezek legtöbbször az ún. *Wahlfachgruppe* részét képezik. A legtöbb német jogi karon a római jog ún. *vorlesungspflichtiges Fach*. A római jog az 1970-es évek elején valamelyik ún. *Wahlfachgruppe* részévé vált, miáltal megszűnt valamennyi joghallgató számára kötelező vizsgatárgy lenni.⁵³ Így a római jog

⁵⁰ Lásd Peter HOMMELHOFF, „»Europarechtliche Bezüge« im Zivilrecht. Überlegungen zur Gestaltung des akademischen Unterrichts”, in *Für Recht und Staat. Festschrift für H. Helmrich zum 60. Geburtstag*, (München, 1994), 340.

⁵¹ Filippo RANIERI, „Der europäische Jurist: Rechtshistorisches Forschungsthema und rechtspolitische Aufgabe”, *Ius Commune* 17 (1990): 9–25.

⁵² Jó áttekintést ad a történeti tárgyak oktatásának helyzetéről Olaszországban Crifò. Lásd Giuliano CRIFÒ, „*Insegnamento delle discipline storico-giuridiche e riforma universitaria*”, *Profili storici dell'educazione giuridica*, (Napoli, 1979), 495–521.

⁵³ Németország az ún. *Bildungsfachok*, így jogfilozófia, jogtörténet, római jog, nemzetközi magánjog, összehasonlító jog stb. tartoznak a *Wahlfachgruppé(k)*be sorolt tárgyakhoz. Ennek a rendszernek a jogászképzés szintjét hátrányosan befolyásoló hatására nézve lásd Wilhelm Karl GECK, „Vom (un) gebildeten Juristen—ein Plädoyer”. in *Rechtsvergleichung, Europarecht und Staatenintegration. Gedächtnisschrift für L.-J. Constantinesco*, (Köln–Berlin–Bonn–München, 1983), 157–184. Vö. még: Fritz

oktatása nem sokban különbözik például a jogszociológia oktatásától, melyet választható tárgyként elsőként 1953-ban vezetett be a berlini *Freie Universität*.⁵⁴ Ugyanakkor kétségtelenül erősíti a római jog pozícióját az 1935-ben bevezetett, a jogtudományi stúdiumot megreformáló *Studienplan*ban önálló tárgyként azóta is folyamatosan oktatott *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, melynek anyaga jelentős hányadban a római jog recepciójával kapcsolatos.

Svájcban⁵⁵ a római jog valamennyi jogi karon kötelező, sőt Lausanne-ban a joghallgatóknak a jogi diploma megszerzéséhez egy római jogi jogesetet is meg kell oldaniuk.⁵⁶ Ausztriában szintén kötelező a római jog (*Römisches Privatrecht*), sőt a joghallgatóknak latin nyelvi érettségivel vagy azzal egyértékű latin nyelvvizsgával kell rendelkezniük. Belgiumban és Hollandiában ugyancsak kötelező a római jog.⁵⁷

13. A legtöbb egyetemen a római magánjogot (*ius privatum*) oktatják kötelező jelleggel. Skóciában a tárgy *Civil Law* néven ugyancsak része a *curriculum*nak, amiben szerepet játszik az, hogy Skóciában a római jog – legalábbis részben – ma is hatályos. Angliában, Cambridge-ben és Oxfordban már VIII. Henrik korára visszamenően *regius professor* (*Regius Professorship of Civil Law*) van a római jognak. Spanyolországban ugyancsak kötelezően oktatott tárgy a *derecho romano*.⁵⁸ Katalóniában a római jog ma is – szubszidiárius (ún. *derecho supletorio*) – forrása a magánjognak, ami erősíti a tárgy pozícióját.⁵⁹ Portugáliában és Görögországban szintén önálló diszciplínaként oktatott tárgy a római jog. Franciaországban a római jog az általános jogtörténet keretein belül oktatott tárgy az 1954-es illetve 1972-es tantárgyreform óta. Ebben a reformban kétségtelenül szerepet játszott a jogászképzéssel kapcsolatos technokrata-szemlélet, amire Arnaud utal.⁶⁰

STURM, WEX-12, *Römisches Recht*, (Heidelberg-Karlsruhe, 1977), 19. skk. és Uő., *Wahlfach Internationales Privatrecht und Rechtsvergleichung*, (Heidelberg, 1982), 31.; K. H. NEUMAYER, „Rechtsvergleichung als Unterrichtsfach an deutschen Universitäten”, in *Festschrift Konrad Zweigert zum 70. Geburtstag*, (Tübingen, 1981), 505–507. és Christian v. BAR, „Zur Situation der Lehr- und Prüfungsfaches Rechtsvergleichung in Deutschland”, in *Conflict and Integration, Comparative Law in the World Today: The 40th anniversary of the Institute of Comparative Law in Japan, Chuo-University*, (Tokyo, 1989), 507–520.

⁵⁴ Lásd ERNST E. HIRSCH, „Rechtssoziologie im Rechtsunterricht”, in *Festschrift für R. Reinhardt zum 70. Geburtstag*, (Köln-Marienburg, 1972), 445.

⁵⁵ A régebbi irodalomban Gutzwiller vizsgálta a római jog oktatásának kérdéseit a svájci jogban. Lásd M. GUTZWILLER: *Die Gestaltung unseres Unterrichts im römischen Recht: Antrittsrede gehalten am 29. okt. 1921*, (Bern, 1922).

⁵⁶ Lásd Fritz STURM, „Umdenken im Unterricht: Eine Herausforderung für den Rechthistoriker”, in *Lebendiges Recht—Von den Sumerern bis zur Gegenwart. Festschrift für R. Trinkner*, (Heidelberg, 1996), 65.

⁵⁷ A római jog hollandiai oktatására nézve lásd Willem J. ZWALVE, „Teaching Roman Law in the Netherlands”, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 5 (1997): 393–404.

⁵⁸ Lásd *El derecho romano en los estudios jurídicos*. Universidad de Santiago de Compostela, 20–23 de Mayo de 1971.

⁵⁹ Lásd Antonio Maria BORRELL Y SOLER, *Derecho civil vigente en Cataluña*, (Barcelona, 1944), 25.

⁶⁰ Lásd André-Jean ARNAUD, *Les juristes français face à la société du XIXe siècle à nos jours*, (Paris, 1975), 198.

A skandináv országokban a római jog a jogtörténeti oktatás része, amiben szerepet játszik az a tény, hogy a római jog nem volt recepció tárgya ezekben az országokban, ami azonban nem zárja ki a római jog területén – így pl. a doktrínában – kimutatható hatását. Közép- és Kelet-Európában a római jog a legtöbb országban kötelezően oktatott tárgy. Egyedül a balti államokban nem autonóm módon oktatott diszciplína a római jog, amiben szerepet játszik – a skandináv államokhoz hasonlóan – a (formális) recepció elmaradásának ténye. Tény másfelől az, hogy az 1864-es *Kur-, Est- und Livländisches Privatrecht* – mint az alapvetően romanista Friedrich Georg von Bunge műve – közvetítésével a római jog számos eleme került recipiálásra ezeken a területeken is.

14. Befejezőképpen utalnunk kell arra, hogy a magánjog és ezáltal a római jog (*ius commune*) formai értelemben vett hatályvesztése a kodifikálás ténye által távolról sem jelenti azt, hogy a római jog jelentőségét veszti. A római jog időhöz nem kötött, „időfeletti” jelenség (*phénomène supratemporel*), mint erre Otto Brusiiin mutat rá igen szemléletesen.⁶¹ A római jog dogmatikai értékei – Emilio Betti ennek kapcsán ír joggal az ún. *dogmatische Methodéről*⁶² – alapján a modern jog művelője számára is forrás. A jogi romanisztikai irodalomban egyöntetűnek tekinthető nézet szerint a római jog *formai értelemben* vett hatályon kívül helyezése nem befolyásolja az oktatásban, a jogászképzésben betöltött szerepét.⁶³ Vitatható különben a hatályon kívül helyezés fogalma is. A római jog ugyanis olyan országokban – így például Spanyolország egyes területein – is közvetlenül alkalmazható jogforrás, amelyekben a magánjog vagy annak legnagyobb része kodifikált. De a jog általános elvei (*principios generales del derecho, principii generali del diritto* stb.) alkalmazhatósága által olyan országokban is – például Olaszország – fontos a római jog, amelyekben a törvény értelmében kiegészítő jogként (*diritto suppletorio*) történő alkalmazása nem nyer elismerést. A római jog „krízise” ilyen értelemben nézetünk szerint inkább a római jogi kutatások új orientációjával kapcsolatban merül fel.⁶⁴ Biondi a megélnkülő jogi romanisztikai kutatásokra tekintettel

⁶¹ Lásd Otto BRUSIIN, „Aspects philosophiques du droit romain”. in *Mélanges en l'honneur de J. Dabin*, (Paris, 1963), 30–31. A gall-római költő Rutilius Namatianus profetikusán így fogalmaz – utalva a római jog, a római törvények örökérvényűségére: „*Porrige victuras Romane in saeculo leges /Solaque fatales non vereare colos [...]*”.

⁶² Lásd Emilio BETTI, „Methode und Wert des heutigen Studiums des römischen Rechts (die rechtsdogmatische Methode)”. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 15 (1937): 137–174.

⁶³ Az 1920-as és 1930-as években Pietro De Francisci és Emilio Betti foglalkoztak behatóan a római jog és a modern jogi dogmatika kapcsolatával. Lásd Pietro DE FRANCISCI, „Dogmatica e storia nell'educazione giuridica”, *Rivista internazionale di filosofia del diritto* 3 (1923): 373–393. és Uő., „Questioni di metodo”, in *Studi in onore di Salvatore Riccobono, I.*, (Palermo, 1936), 1–19., és Emilio BETTI, „Diritto romano e dogmatica odierna”, *Archivio Giuridico* 99 (1928): 129–150. A fenti munkák Lombardi, Crifò és Luraschi tanulmányaival együtt reprint formájában 1996-ban ismét megjelentek. Lásd *Questioni di metodo: Diritto romano e dogmatica odierna*, Saggi di P. De FRANCISCI e di E. BETTI. Appendici di G. LOMBARDI, G. CRIFÒ e G. LURASCHI, (Como, 1996).

⁶⁴ A római jog „krízisével” kapcsolatos irodalomból lásd Valentin Al GEORGESCU, „Remarques sur la crise des études de droit romain”, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 16 (1936) 403–433.; Paul KOSCHAKER, *Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft*, (München–Berlin, 1938); Ernst SCHÖNBAUER, *Zur „Krise des römischen Rechts”*. in *Festschrift P. Koschaker*. II. (Weimar, 1939), 385–410.;

egyenesen tagadja a római jog krízisét és azoknak a kríziséről ír, akik nem mutatnak érdeklődést a római jog iránt.⁶⁵

15. A berlini birodalmi gyűlés (*Reichstag*) egyik képviselőjének, Römernek 1876-ban, a birodalmi bírósági szervezeti törvény tervezetének vitája során elhangzott igen szemléletes metaforája nézetünk szerint ma is aktuális: „*Csinálhatnak Önök annyi polgári törvénykönyvet, amennyit csak akarnak, azok szükségszerűen mind a római jogon fognak alapulni és a római jog ismerete nélkül egyáltalán nem lesznek használhatók. Önök újra és újra kihajíthatják a római jogot az ajtón, az úgy is vissza fog jönni az ablakon.*”⁶⁶

Nézetünk szerint a 21. században és az elkövetkezendő századokban megőrzi a római jog a különböző jogrendszerek viszonylatában a modell szerepét. Ez a modell-szerep abban jelentkezik, hogy az elsősorban a jogtudósok által kidolgozott és részben alkotott⁶⁷ római jog – ne feledjük, hogy az Európai Unió magánjogának harmonizálása és nem teljes körű egységesítése körében is a *Juristenrecht* jut kiemelkedő szerephez (Gerhard Kegel) – az autonóm, racionális döntésekre épül, melyek függetlenek a mindenkori gazdasági, politikai és hatalmi viszonyoktól.⁶⁸ Ilyen módon a római jog az autonóm léttel rendelkező jog paradigmájának tekinthető, és Franz Wieacker joggal kapcsolja a római joghoz az „önálló jogi világ” alkotását (*Konstituierung einer eigenständigen Rechtswelt*), amely a társadalmi ellentéteket jogi szinten, jogi eszközök felhasználásával oldja meg.

O. CARRELLI, „A proposito di crisi del diritto romano”, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 9 (1943): 1–20.; Pierre NOAILLES, „La crise du droit romain”, in *Mémorial des Études Latines offert à J. Marouzeau*, (Paris, 1943), 387–415.; Jean GAUDEMET, „Méthode historique et droit romain”, *Revue historique de droit français et étranger* (1946–1947): 68–95.; H. F. JOLOWICZ, „Utility and Elegance in Civil Law Studies”, *Law Quarterly Review* 65 (1949): 322–336.; Arnoldo BISCARDI, „Il diritto romano e l’ora presente”, *Juristische Schulung* 2 (1951) Separatum; Ugo BRASIELLO, „Lo studio storico del diritto romano in rapporto al diritto romano”, *Archivio Giuridico* 141 (1951): 58–78. és Leopold WENGER, „Um die Zukunft des römischen Rechts”, in *Festschrift F. Schulz*, II., (Weimar, 1951), 364–386.

⁶⁵ Lásd Biondo BIONDI, *Il diritto romano*, (Bologna, 1957), 20–25.

⁶⁶ „*Und wenn Sie Zivilgesetzbücher machen, so viel Sie wollen, so ruhen diese Zivilgesetzbücher alle auf dem römischen Recht, und ohne Zurückgehen auf das römische Recht können sie gar nicht gehandhabt werden. Sie können immer wieder, auch wenn Sie das römische Recht zur Thüre hinausgeworfen haben, auf dasselbe zurück, es kommt zum Fenster hinein.*” Idézi KNÜTEL, *Rechtseinheit ...*, 249.

⁶⁷ Lásd Luigi LOMBARDI, *Saggio sul diritto giurisprudenziale*, (Milano, 1967).

⁶⁸ Itt utalunk arra, hogy egyes magánjogi doktrínák és kódexek különösen nagy hatással voltak és vannak ma is Európa bizonyos régióihoz tartozó országokban. A hatás alapját a közös római jog hagyomány jelenti. Vonatkozik ez például a római jogban gyökerező pandektajogra és az azon alapuló német polgári törvénykönyvre (BGB). Lásd *Hundert Jahre Bürgerliches Gesetzbuch: Entwicklung des Privatrechts im deutschen und mittel-osteuropäischen Sprachraum seit dem Inkrafttreten des BGB*. Symposium Hundert Jahre BGB. Konferenzband 13–14. Oktober 2000. Budapest, Hrsg. von Gábor HAMZA, (Budapest, 2006).

Nyilvánvaló mindezek mellett, hogy a római jog intézményeinek kontinuitása⁶⁹ egyfajta „dekontesztualizálás” mellett érvényesül. A nemrég (2018-ban) elhunyt jeles tübingeni római jogász és jogtörténész Knut Wolfgang Nörr által hangsúlyozott *Dekontextualisierung*⁷⁰ azt jelenti, hogy az intézményeket azoktól a konkrét, Rómában érvényesülő szociális feltételektől elszakítva – tekintettel az antik Róma és a modern kor társadalmi berendezkedésében mutatkozó alapvető eltérésekre – kell vizsgálnunk, amelyekben azok keletkeztek. A római jog döntően ilyen módon válhat az összehasonlító jogi kutatások alapjává, és mint *tertium comparationis* tölthet be századunkban is⁷¹ fontos szerepet a hazai, magyarországi jogászképzésben is.⁷²

⁶⁹ A magánjog területén érvényesülő, jórészt, döntően a római jog közvetítésével érvényesülő kontinuitásra nézve Kelet-Európa országaiban lásd: Gábor HAMZA, „Continuity and Discontinuity of Private/Civil Law in Eastern Europe after World War II”. In GÁBOR HAMZA, *The Subsequent Fate and Continuity of Roman (Civil) Law from a Historical-Comparative Perspective: Selected Essays*, (Budapest, 2016), 129–159.

⁷⁰ Lásd Knut Wolfgang NÖRR, „Das römische Recht zwischen Technik und Substanz: Bemerkungen zu seiner Rolle am Ende des 20. Jahrhunderts”, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 2 (1994): 67., 75.

⁷¹ A politikai és jogi kapcsolatok viszonylagos autonómiáját hangsúlyozza az állam és a jog szerepét a 21. század küszöbén vizsgálva PIZZORUSSO. Lásd Alessandro PIZZORUSSO, *Ruolo dello Stato e ruolo del diritto alle soglie del XXI secolo*, in: Scritti in onore di Alberto Predieri, II., (Milano, 1996), 1253.

⁷² Az összehasonlító jog oktatásának alapjára, céljára és perspektívájára nézve lásd Mauro CAPPELLETTI, „Il diritto comparato e il suo insegnamento in rapporto ai bisogni della società”, *Rivista di diritto civile* (1968): 162–175.; R. SACCO, „Il diritto degli scambi transnazionali (un nuovo piano di studi nella facoltà giuridica torinese)”, *Foro italiano* 104 nr 3. (1981): 77–80., valamint A. DE VITA és A. PIZZORUSSO és V. VARANO: „Il diritto comparato ed il «curriculum studiorum» del giurista”, *Quadrimestre* (1987): 100–110.